

Akademik prof. dr BOŽIDAR JOVANOVIĆ

NEKI ASPEKTI REGIONALNOG PRIVREDNOG RAZVOJA I
RAZVOJA NEDOVOLJNO RAZVIJENIH PODRUČJA I NJIHOV
ODRAZ NA SAVREMENE MEĐUNACIONALNE ODOSE
U NAŠOJ ZEMLJI

**I. Kratka retrospektiva politike regionalnog privrednog razvoja
u našoj zemlji**

Tokom celog posleratnog razvoja naše zemlje oseća se permanentna tendencija ka usavršavanju našeg društveno-političkog i ekonomskog sistema u cilju jačanja neposredne demokratije i stvaranja uslova za stalno jačanje socijalističkog sistema. Usavršavanje društveno političkog sistema išlo je u korak sa ekonomskim napretkom kao osnovnim preduslovom. Pređene su različite faze i razni nivoi ekonomske razvijenosti, uporedo sa dinamičnim i burnijim ekonomskim napretkom ili njegovim smirenijim hodom, što je zavisilo od mnogih objektivnih i subjektivnih elemenata.

Već odavno su klasici marksizma uočili značaj i uzroke neravnomernog privrednog razvitka u kapitalizmu, a savremena teorija i praksa u mnogim zemljama ukazala je na posledice tog teškog nasleđa koje se prenosi na socijalističko društvo posle promene karaktera vlasti i oslobođenja pokretačkih snaga daljeg društveno-ekonomskog razvoja. Regionalni aspekt privrednog razvoja sa svim svojim komponentama, a naročito problem nedovoljno razvijenih područja, dobio je već u tim uslovima daleko širi značaj.

Unapređenje nedovoljno razvijenih područja i postepeno otklanjanje nasleđenih neravnomernosti za našu zemlju predstavlja osnovu i za nacionalnu ravnopravnost, za jačanje i razvoj jugoslovenskog sistema društvenog i radničkog samoupravljanja:

„... za neke delove Jugoslavije ravnopravnost bi, međutim bila samo formalna ako socijalistička zajednica ne bi vodila računa o tome da su oni — zbog specifičnih istorijskih uslova — zaostali u svom privrednom razvitku. Neophodna potreba skladnog privrednog razvitka cele zemlje i neophodan uslov bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije jeste: da se politička i pravna ravnopravnost naroda Jugoslavije postepeno dopuni i ekonomskom ravnopravnošću.

Iz tih razloga bitan elemenat ekonomske politike mora biti stalna briga o ubrzanju privrednog razvitka zaostalijih rejona. Materijalna ulaganja u toj oblasti treba prvenstveno da idu ka razvijanju proizvodnih snaga koje će tim područjima ostvariti samostalnu materijalnu bazu.

Ekonomski prosperitet Jugoslavije i normalan razvoj privrede moguć je jedino sa povećanjem zajedničkog bogatstva cele zemlje. Brži ekonomski razvoj nerazvijenih područja znači u isto vreme i njihov veći doprinos jugoslovenskoj zajednici u celini. Zato briga zajednice o rešavanju ovih zadataka nije sama sebi cilj, nego je u interesu materijalnog napretka cele zemlje i ekonomska potreba svih naroda Jugoslavije“.¹

Aktuelnost problema nerazvijenih područja u svetu permanentno je rasla, ukorak sa zaoštavanjem protivurečnosti i sve snažnije ispoljenim tendencijama da se diferencije između razvijenih područja i nedovoljno razvijenih i razvijenih zemalja uvećaju.

U savremenim kapitalističkim državama preduzimale su se i preduzimaju opsežne mere da se neravnomernost ublaži, jer narasle proizvodne snage već daleko prevazilaze okvire kapitalističkih produkcionih odnosa i zato se samo delovanje zakona prosečne profitne stope u praksi pokazuje sve nemoćnije kao regulativan faktor narušene ravnoteže.

U prvim posleratnim godinama ovaj problem kod nas nije bio aktuelan kao sada, mada je proklamovan još 1947. godine, jer je pre svega bilo nužno osposobiti i razviti očuvane proizvodne kapacitete kao osnovu za dalji privredni razvoj. Obnova porušene zemlje, industrijalizacija, proširivanje i izgradnja bazične industrije kao i strateški momenti — bili su osnovni faktor koji su opredeljivali smernice naše tadašnje privredne politike. Razvitkom proizvodnih snaga postepeno su se stvarali uslovi da se regionalnom aspektu privrednog razvoja posveti dužna pažnja, a naročito posle uvođenja radničkog samoupravljanja. Uglavnom od 1950. godine svi društveni planovi i politički forumi kod nas, akceptiraju razvoj nerazvijenih područja u zemlji kao osobito značajan i stalan princip politike. U tom smislu problem unapređenja nerazvijenih područja dobio je punu potvrdu i prilikom donošenja novog Ustava socijalističke Jugoslavije.

¹ Program i Statut SKJ — Beograd, 1962. god. str. 152.

U razvoju nedovoljno razvijenih republika i područja, na početku, a zatim nedovoljno razvijenih republika i autonomnih pokrajina, do 1965. godine nastajale su izvesne promene. Prema Društvenom planu razvoja Jugoslavije od 1947. do 1951. godine kao nedovoljno razvijena područja smatrana su: NR Bosna i Hercegovina, NR Crna Gora i NR Makedonija. Sledećim planom za period od 1951. do 1955. godine iste republike su zadržale prethodni status. Od 1957. do 1960. godine u ovu grupu uključena je AO Kosovo i Metohija, a isključena NR Bosna i Hercegovina. Od 1961. do 1965. godine ovaj status su imali NR Crna Gora, NR Makedonija, AO Kosovo i Metohija, jugoistočni delovi NR Srbije i Sandžak, istočni delovi NR Bosne i Hercegovine, u NR Hrvatskoj Lika i deo Dalmacije. Od 1965. godine i prema Društvenom planu razvoja Jugoslavije do 1980. godine, takav tretman imaju: SR Bosna i Hercegovina, SR Crna Gora, SR Makedonija i SAP Kosovo, s tim što se od 1976. godine SAP Kosovo smatra privredno najmanje razvijenom teritorijom;² ovakav status „nerazvijenih“ zadržava se do 1990. god.

Kao što se vidi, aktuelnost ovog važnog aspekta za privredni razvoj kod nas rasla je ukorak sa jačanjem ekonomske moći zajednice i sa daljim razvojem socijalističkih odnosa. Zahtevi za skladnijim razvojem čitave privrede, kao i potreba da se nerazvijena područja razvijaju ne ometajući dalji ekonomski napredak razvijenih republika i područja, legalizovali su ovaj aspekt kao stalan princip naše politike.

Neki elementarni savremeni društveno-ekonomski koreni nacionalizma u nas

Čitav posleratni društveno-ekonomski razvoj naše zemlje karakterističan je po velikim skokovima i ostvarenim rezultatima u svim dimenzijama. Iz temelja je izmenjena privredna i socijalna struktura zemlje. Ekonomski potencijal zemlje je uvećan za šest puta.³ Tako je u razdoblju 1953—1980. god. društveni proizvod ukupne privrede (cene iz 1972. god.) uvećan za oko 5,5 puta, zaposlenost 3,2 puta, produktivnost za oko 2,4 puta, osnovna sredstva u privredi društvenog sektora za oko 8,2 puta. Društveni proizvod per capita, porastao je sa 6.271. din. u 1961. godini na 17.193. din. u 1982. godini, prosečna godišnja stopa rasta 4,8%. Ostvaren je značajan napredak u oblasti lične i zajedničke potrošnje u svim republikama i pokrajinama, osetno podignut obrazovni stepen stanovništva i značajno proširen obim i kvalitet zdravstvene zaštite. Podignut je opšti nivo proizvodnih snaga i proizvodne moći svih delova zemlje,

² Društveni plan Jugoslavije za period 1976—80. g. poglavlje 5 tač. 5.1. i Zakon o republikama i pokrajinama koje se smatraju privredno nedovoljno razvijenim u periodu od 1976—1980. god., čl. 1, „Sl. list SFRJ“ br. 33/76.

³ Podaci „Dokumenti komisije Saveznog društvenog saveta za probleme ekonomske stabilizacije“, knjiga 4, str. 189, 1983. god.

a takođe su izvršene krupne promene u društveno-ekonomskoj strukturi privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajine Kosovo.

Iz navedenih razloga skoro bi se moglo reći da zvuči paradoksalno u 1986. godini govoriti o porastu nacionalizma, najopasnijem klasnom neprijatelju, a posebno u slobodnoj udruženoj socijalističkoj zajednici kakva je naša. Ipak, taj paradoks je prisutan ma koliko bio apsurdan, uprkos tome što su sve nacije kod nas dobile i ostvarile ravnopravan i jednak tretman i što su oslobođene svake subordinacije unitarizma.

Neki društveni ili čisto ekonomski problemi su i u prošlosti, a i sada, postojali i postoje u našim republikama i pokrajinama, ali način na koji su ispoljeni i način na koji se formulišu od pojedinaca, pa i grupa često im daju nacionalističku boju, što svakako, po celu našu zajednicu ima negativne efekte. Umesto da se naučnim argumentima, razumevanjem i solidarnošću ispoljeni problemi tretiraju kao zajednički, uz puno razumevanje i shvatanje problema i „razvijenih“ i „nedovoljno razvijenih“, mnogi navedeni elementi postaju tako potencijal i mogući izvor nacionalističkih pojava i iz činjenice nedijalektičnog pristupa odnosu opšteg i posebnog interesa.

Opšti i posebni društveno-ekonomski interesi

Ako u kontekstu postavljenog odnosa opšteg i posebnog interesa budemo posmatrali činjenicu da u savremenom svetu i društvu sudbina nijedne individue ne zavisi od nje same, onda postaje čudno shvatanje izvesnog broja ljudi da se afirmacija ličnog i individualnog, grupnog i nacionalnog interesa može postići omeđavanjem i ograđivanjem od zajedničkog tj. opšteg interesa, u zajednici u kojoj inače živi i pripada. Ovo shvatanje postoji i u našem društvu.

Takvim teoretičarima i grupicama Jugoslavija počinje da smeta, jer u njenom postojanju vide glavne uzroke nekih svojih nedaća, pa je tu onda na mah postavljane uslova za opravdanost njenog daljeg opstanka, i redovno se veže za neke koncesije koje bi oni u materijalnom ili nekom drugom vidu morale da se učine, baš tome području; tu spadaju naravno i pozivi da se ona dokaže kao takva, da bi se tek tada osećala kao šira zajednička domovina.

Na takvim shvatanjima niču i lansiraju se nacionalističke i separatističke tendencije od strane pojedinaca i grupa u raznim našim sredinama, što je prvi neposredan korak, teorija i poziv za homogenizacijom naroda. Dakle, homogenizacija, etnocentrizam i teritorijalni feudalni partikularizam su neposredan epilog takvih tendencija, a samim tim najklasičniji oblik nacionalizma.

Jedan od osnovnih razloga za njegovu vitalnost u našem vremenu i u našoj zajednici je svakako usporen razvoj samoupravljanja. Potiskivanje razvoja samoupravljanja kao osnovnog pro-

dukcionog i društvenog odnosa, republičkim i pokrajinskim etatizmima, oživotvorenje principa „dogovorne ekonomije“, autarhičan razvoj umesto infuzije novih ideja za razvoj samoupravljanja, koje bi moralo da poraste u integralan sistem svih sfera našeg društveno-ekonomskog života, kako bi takvim demokratskim osnovama spojio u sebi i klasnu i nacionalnu komponentu jugoslovenske revolucije i tako sasvim suzbio prostor nacionalističkim strastima. U nas se, međutim, kadkada dešava, da ima velikih razlika i neslaganja po nekim strateškim pitanjima našeg društveno-ekonomskog razvoja na raznim društveno-političkim nivoima, koje su „osnove i pretpostavke našeg socijalističkog samoupravljanja“, što je otvoreno konstatovano u predlozima zaključaka XIII sednice CK SKJ (član 2, stav 2).

U takvim okolnostima neki strateški društveno-ekonomski potezi i usaglašavanja, više zavise od „nacionalnog sluha“ tj. pripadništva delegiranih pojedinaca u raznim strukturama nekoj republici ili pokrajini koji dolaze u iskušenja da se umesto opšte jugoslovenskog interesa, priklone interesu „svoje nacije“. Međutim, praksa je jasno označila, da je dosadašnja mera zavisnost društva od tog „nacionalnog sluha“ pojedinca, samo otvarala ranije pomenute manevarske prostore za nacionalističko nadmetanje i konfrontiranje.

II. Međunacionalni odnosi i razvoj nedovoljno razvijenih republika i pokrajina Kosovo

— *Aktuelnost i značaj daljeg stimuliranja razvoja privredno „nedovoljno razvijenih“ od strane ukupne društvene zajednice* —

Socijalistička privreda se nalazila u vrlo složenoj situaciji u prvim fazama privrednog razvitka, preuzimajući na sebe obavezu da u istorijski doglednom periodu likvidira teške posledice neravnornog razvitka kapitalizma u kome je, na jednoj strani, polarizovano obimno društveno bogatstvo, a na drugoj beda i siromaštvo. To je zakonita posledica opšteg zakona kapitalističke akumulacije i zakona koncentracije i centralizacije kapitala.

U takvim nezavidnim uslovima, u kojim obično započinje svoj razvoj, nerazvijena socijalistička zemlja nema više alternativa. Nužnost uklanjanja posledica neravnornog razvoja i zaostajanja proizlazi, za plansku socijalističku privredu, i iz potrebe što bržeg i skladnijeg privrednog razvoja. Nijedno područje se ne može posmatrati izolovano od celine, niti se jedna privreda može normalno razvijati u opštim razlikama dostignutog stepena privredne razvijenosti između njenih pojedinih područja uz postojanje stalne tendencije da se razlike uvećavaju.

Prema tome, teritorijalni aspekt privrednog razvoja postaje značajan i po tome što se pojavljuje kao protivteža granskom aspektu. Ako bi se u ekonomskoj politici, prilikom određivanja gde inve-

stirati, pošlo samo od pojedinih proizvodnih grana i njihovih efekata koje bi mogle imati na opštu stopu privrednog rasta, a zanemarilo pitanje gde investirati sa regionalnog stanovišta, došlo bi do neskladnog razmeštaja proizvodnih snaga, što bi imalo dalekosežne posledice za privredni razvoj posmatrano na dugi rok. Time bi bio ignorisan veoma značajan socijalni i politički aspekt ovog problema.

Dolazimo do zaključka da je opšta stopa privrednog rasta rezultat pravilnog rasporeda novih investicija sa granskog i teritorijalnog aspekta. Nedovoljno razvijeno područje predstavlja na isti način usko grlo za privredu kao celinu kao nerazvijena proizvodna grana, jer su im posledice identične — neiskorišćenost proizvodnih faktora i gubici u porastu i obimu proizvodnje.

Nedovoljno razvijene proizvodne grane svojim „uskim grlom“ utiču na nedovoljnu iskorišćenost i „zamrzavanje“ osnovnih sredstava u razvijenim granama isto onako kao što se u nerazvijenim područjima i iz istih uzroka javljaju neiskorišćeni proizvodni faktori koji se manifestuju u formi neiskorišćenja prirodnih bogatstava i nedovoljne uposlenosti znatnih rezervi radne snage.

Međutim, ipak postoji izvesna razlika između nedovoljno razvijene grane i nedovoljno razvijenog regiona. Ona se sastoji u tome što nedovoljno razvijeni region nema za posledicu samo manji obim proizvodnje i niži nacionalni dohodak, kao što je slučaj kod „uskog grla“ proizvodne grane, nego i niži opšti nivo proizvodnje i proizvodnih odnosa, koji u prometnom procesu između nedovoljno razvijenih i razvijenih regija izaziva niz problema u planiranju i rukovođenju privredom. To komplicira normalnu razmenu između njih samih, a posebno se komplicira normalna cirkulacija sredstava za proizvodnju i radne snage, što negativno utiče na formiranje homogenijeg unutrašnjeg tržišta.

U jednom delu naše ekonomske literature, i u diskusijama koje su se vodile i vode o regionalnom razmeštaju novih investicija, neretko se susrećemo sa gledištima koja na napore zajednice u ekonomskom podizanju nedovoljno razvijenih republika i pokrajine Kosova, gleda kao na davanje „ekonomske pomoći“. Znači, da se na suštinu problema ne gleda kao na najcelishodnije spajanje proizvodnih faktora, kao na njegov međuzavistan ekonomski i politički aspekt, nego kao na „socijalnu pomoć“ društvene zajednice.

Regionalni aspekt, prema tome, a naročito razvoj nedovoljno razvijenih područja, jedan je od uslova za decentralizovano upravljanje i značajna komponenta za privredni razvoj u celini. Ističući značaj potrebe jačanja socijalističke demokratije i nacionalne ravnopravnosti u mnogonacionalnoj socijalističkoj državi, Lenjin u pogledu dopune partijskog programa, aprila 1917. godine, kaže:

„Ustav ruske demokratske republike treba da obezbedi široko lokalno samoupravljanje, oblasno samoupravljanje za ona područja koja se odlikuju posebnim uslovima života i u sastavu stanovni-

štva“, ... i u tezama o sovjetskoj vlasti: „Federacija nacija kao prelaz svesnom i tešnjem jedinstvu trudbenika“.⁴

Iz ovih Lenjinovih postavki, može se zaključiti da je lokalno samoupravljanje jedan od najznačajnijih faktora za razvoj socijalističke demokratije, afirmaciju čoveka-proizvođača, temelj međunacionalnih odnosa u procesu punog kulturnog, socijalnog, ekonomskog i političkog afirmisanja. Zato samoupravljanje za našeg radnog čoveka predstavlja način na koji on svakodnevno živi, dela, odlučuje, proizvodi, raspodeljuje i ostvaruje svoj poznati socijalistički princip — nagrađivanje prema radu. Udruženi proizvođači se upravo na taj način u raznim nivoima povezuju. Samoupravljajući oni osećaju koliko su deo integralne privrede, šire zajednice, gde uski nacionalni okviri „Federacija-nacija“ nestaju u procesu integrisanja svih slobodnih samoupravnih proizvođača kroz međusobnu proizvodnu saradnju i ostvarivanje zajedničkih ciljeva.

U takvim uslovima neposredni proizvođači postaju izvor integracije i saradnje na području čitave zajednice. Oni postaju najsigurniji garant procesa daljeg demokratskog razvitka, prava radnog čoveka, svoje sigurnosti i nacionalne ravnopravnosti. Na toj osnovi oni uživaju plodove svoga rada i izvršavaju svoje obaveze prema zajednici koja im je, kao celina i stvorila te uslove.

U ovom smislu zajednički interesi postaju brana protiv narušavanja socijalističkih odnosa, raznih partikularističkih tendencija.

Razvijanje i poštovanje ovih principa, koji obezbeđuju jednakost uslova i za pojedince i za područje republika, i za pravilan razvoj međunacionalnih odnosa i čitavu zajednicu, čini ustvari onu društveno-ekonomsku i političku sadržinu daljeg progresivnog demokratskog razvoja socijalističkih međunacionalnih odnosa

Kao što se vidi, regionalni aspekt privrednog razvoja daleko prevazilazi „lokalni značaj“. Očigledno je da svojom složenošću predstavlja pitanje od osobitog interesa za jedinstveni društveno-ekonomski sistem. Posebno je važno istaći da nijedna solidna ekonomska integracija, o kojoj je do sada toliko govoreno, nije moguća a da se ne uzme u obzir ovaj aspekt.

U završnoj reči na Četvrtom Plenumu CK SKJ, drug Tito kaže:

„Kada se radi o kooperaciji i udruživanju u opšte jugoslovenskim razmerama, smatram, da pojedine republike ne mogu predstavljati granice i da postepeno treba da idemo ka opštejugoslovenskom kretanju naših investicionih sredstava i kapitala... Ko treba da bude nosilac ekonomske integracije — politički organi ili proizvođači?... razumije se proizvođači, radnici, kolektivi, koje će njihova zainteresovanost da bolje proizvode pokretati da pronađu one metode i mogućnosti opšte jugoslovenskog udruživanja i u njemu svoje interese. Sa sadašnjom materijalnom bazom koju imaju

⁴ V. I. Lenjin: Dela IV — Tom XXVII, str. 129—130, na ruskom, naveo E. Kardelj prilikom podnošenja prednacrtu novog Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije Saveznoj narodnoj skupštini, 1962. god.

one ne mogu ići na ekonomsku integraciju, jer su naši fondovi još suviše centralizovani... smatram da celovita jugoslovenska ekonomska integracija u prvom redu mora počivati na proizvođačima“.

Iz ovih misli druga Tita je jasno šta predstavlja materijalnu osnovu samoupravljanja i bržeg ekonomskog razvoja. Povezivanje proizvođača kroz proces daljeg usavršavanja našeg privrednog sistema obezbeđuje stabilnu materijalnu bazu integralnoj privredi i sve veću snagu i nadležnost u slobodnoj asocijaciji proizvođača, takođe realizuje i onu čuvenu Lenjinovu misao:

„Federacija nacija kao prelaz svesnom i tešnjem jedinstvu radbenika, koji su naučili dobrovoljno se uzdizati iznad nacionalne odvojenosti“.

Sadašnje stanje relacije jugoslovenskog prostora: Severa i Juga

U usvojenim dokumentima Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije istaknut je značaj regionalnog razvoja i posebno privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajine Kosovo, i to zbog toga što je cilj i zadatak takvoj politici razvoja, da obezbedi uslove za optimalno korišćenje proizvodnih resursa i svih drugih faktora ekonomskog i socijalnog razvoja pojedinih regiona radi ekonomski najracionalnijeg ostvarivanja strategije i politike razvoja. Tako je zapisano u usvojenim dokumentima u vezi sa problemom regionalnog razvoja, a u odeljku koji tretira problematiku „nedovoljno razvijenih“ piše: „Osetne razlike u stepenu razvijenosti republika i autonomnih pokrajina jedna su od ozbiljnih društvenih protivurečnosti našeg društva, sa ekonomskim, socijalnim i političkim posledicama“ (str. 319, knj. 4), zatim na str. 144 knj. 4: „Regionalni aspekt ima poseban značaj zbog višenacionalnog karaktera naše socijalističke samoupravne zajednice, njenog federativnog uređenja i znatnih razlika i neravnornosti u privrednoj razvijenosti pojedinih republika i autonomnih pokrajina. Prevazilaženje ovih razlika predstavlja nacionalni, politički, ekonomski i socijalni interes naroda i narodnosti Jugoslavije, koji je, kao i interes opšteg društvenog napretka uslov njihovog jedinstva i ravnopravnosti“.

Postavlja se pitanje: kakva je onda karakteristika našeg predenog razvojnog puta? Kakve su naše dalje startne osnove i mogućnosti? Kakvo je realno stanje „nedovoljno razvijenih“?

Najkraća i svima poznata konstatacija bi bila da su sve republike i obe pokrajine uglavnom pratile ukupan razvoj Jugoslavije. Postignuti su povoljni rezultati u smanjivanju razlika u ličnom i društvenom standardu stanovništva, postignuti su i pozitivni rezultati i u infrastrukturi.

Međutim, jedan blic pogled ipak pokazuje da i dalje postoje velike razlike u ekonomskoj razvijenosti, ostvarenom društvenom proizvodu i nacionalnom dohotku.

Prema raspoloživim podacima razlike su uglavnom takve, da npr. SR Slovenija, prema klasičnim merilima, ima jednu nerazvijenu opštinu; SAP Kosovo 20; SR Srbija bez pokrajina 55; SR Crna Gora, polovinu nerazvijenih opština, nešto procentualno manje SR Makedonija i SR Bosna i Hercegovina, a ima ih nekoliko i u SR Hrvatskoj. Ako uzmemo za elementarno merilo razvijenosti jugoslovenski prosek društvenog proizvoda per capita 100, onda bi se SR Slovenija u 1982. godini našla na oko 182,8 poena, a Kosovo, npr. na svega 32,8, što znači da bi se preovladao ovaj drastičan jaz ekstremnih razlika između najrazvijenije Sr Slovenije i najnerazvijenijeg Kosova. Kosovo bi trebalo da proizvodi pet puta više nego do sada i da ima zaposlenih tri puta više, SR Bosna i Hercegovina dva, SR Makedonija 2,5 i SR Crna Gora 2 puta više zaposlenih.

Opšte programsko načelo o ravnomernijem razvoju nerazvijenih regiona, transformisano je već od 1957. godine u praktičnu ekonomsku politiku: o brzom razvoju razvijenih republika, a odnosilo se uglavnom na SR Sloveniju, SR Hrvatsku i SR Srbiju, bržem razvoju nerazvijenih republika: SR Makedonije, SR Bosne i Hercegovine, SR Crne Gore i Kosova. Kasnije se ovo načelo i praktična politika transformiše na principe: brzog razvoja SR Slovenije, SR Hrvatske, SR Srbije, bržeg razvoja nerazvijenih republika SR Bosne i Hercegovine, SR Makedonije i SR Crne Gore a najbržeg razvoja pokrajine Kosovo. U tom periodu osnovan je fond za razvoj nedovoljno razvijenih republika i Kosova koji se formirao iz sredstava društvene privrede svih republika i pokrajina, koja su po posebnim ključevima raspoređivana nerazvijenim republikama i Kosovu. Kasnije se ovaj način raspodele finansijskih sredstava menja, tako da su formirana sredstva po određenom ključu raspodele dodeljivana „nerazvijenim“, zatim po izmenjenim procentima učešća „nerazvijenih“ dodeljivana kao krediti, i najzad, raspodela sredstava fonda vršila se delom kao kredit ili kao udruživanje sredstava, pri čemu je Kosovu u periodu 1981—1985. god. obezbeđivano 43,5% od ukupnih sredstava.

Ostvaren je na određen način brz razvoj svih delova zemlje, ali sa promenljivim uspehom i značajnim razlikama, zbog mnogih objektivnih ali i subjektivnih faktora u raznim periodima i na određenim područjima. Prema ekonomskim kriterijumima — pruženi uslovi tj. odnosi obima investicija prema efektima tih ulaganja shodno ostvarenom društvenom proizvodu per capita, slika koja se dobija pokazuje da je u SR Bosni i Hercegovini srazmerna vrednost osnovnih sredstava u poređenju sa jugoslovenskim prosekom bila veća neposredno posle rata, nego što je to slučaj danas, SR Makedonija se osetno približila proseku, a SR Crna Gora je premašila taj prosek. Što se tiče ostvarenog društvenog proizvoda per capita, sve tri republike, a posebno pokrajina Kosovo, osetno zaostaju, s tim što se i uže područje SR Srbije značajno približilo „klubu nedovoljno razvijenih“. Međutim, stoji da efikasnost korišćenja osnovnih sredstava nije na potrebnoj visini; no, ipak bi

rekli da pored ovog subjektivnog faktora, koji je uzgred budi rečeno, delom i posledica neprimerne brige i pomoći pored investicija-tehničke pomoći, čini nam se da objektivni razlog leži i u usmeravanju investicija pre svega u proizvodnju sirovina i energije zbog opštih društvenih potreba i raspoloživih resursa, dok se u razvijenim republikama ulagalo u prerađivačku industriju koja je, po pravilu, bila prilično udaljena od sirovinske baze u odnosu na nerazvijene regione.

Stoga, najgrublja slika pokazuje da je ostvaren viši stepen razvijenosti svih delova zemlje, s tim što je svaka republika i pokrajina ostala striktno na svom ranijem mestu. Relacija Sever—Jug, ostaje na relativan način neizmenjena. To se posebno može reći i za Kosovo. Prema ranije pomenutom prvom indikatoru — ono je relativno „nazadovalo“, a po drugom očuvalo svoju prethodnu poziciju. Tako je Kosovo i po vrednosti osnovnih sredstava i po ostvarenom društvenom proizvodu per capita imalo 1947. godine 41% odnosno 49% jugoslovenskog proseka, da bi 35 godina kasnije bila popravljena njegova pozicija prema vrednostima osnovnih sredstava podignutih na 46,7% jugoslovenskog proseka, a što se tiče društvenog proizvoda njegova relativna vrednost je pala na 32,8 poena.

Iz ovog najelementarnijeg prikaza, samo po sebi se nameće značajno političko pitanje: na kojim principima nadalje, počev od 1986. godine voditi politiku daljeg privrednog razvoja nedovoljno razvijenih republika i Kosova? Ovo naravno izbacuje značajna pitanja utvrđivanja kriterijuma za merenje dostignutog stepena razvijenosti nedovoljno razvijenih republika i Kosova i namera daljeg stimuliranja njihovog društveno-ekonomskog razvoja.

Ovih dana 1986, iz Skupštine Jugoslavije objavljen je predlog najnovijih kriterija za utvrđivanje nerazvijenosti oko kojih je više godina bilo natezanja. Po ovom predlogu, stepen privredne razvijenosti republika i pokrajina posle 1990. godine, utvrđivao bi se na osnovu dva kriterija: razvijenosti proizvodnih snaga i rezultata njihovog delovanja. To je suština Nacrta odluke koji je upućen na razmatranje Skupštini Jugoslavije. U predlogu koristili bi se i sledeći pokazatelji: društveni proizvod ukupne privrede per capita, zaposlenost u društvenom sektoru u odnosu na 1000 radno sposobnih stanovnika i vrednost osnovnih sredstava privrede po radno sposobnom stanovniku. Za svaki od ovih pokazatelja utvrđuju se i granične vrednosti — da društveni proizvod ukupne privrede bude po stanovniku 70% od proseka zemlje, da zaposlenost u društvenom sektoru prema 1000 radno sposobnih stanovnika bude 80% od proseka zemlje, a vrednost osnovnih sredstava takođe po radnom sposobnom stanovniku 75% od proseka zemlje.

Ispunjenjem ovih uslova, republike i pokrajine mogle bi da računaju na odgovarajuće mere daljeg ekonomskog podsticanja njihovog razvoja. Međutim, ukoliko bi nedovoljno razvijena republika ili pokrajina dostigla fiksnu graničnu vrednost dva od tri predlo-

žena pokazatelja, njihov bi se razvoj podržavao podsticajnim marama umanjeng obima. Ukoliko bi u narednom petogodišnjem periodu nivo razvijenosti republika i pokrajina bio iznad granične vrednosti dva od tri predložena pokazatelja, one bi izašle iz prelaznog perioda i dalje bi im se reducirao obim podsticajnih mera. Obim podsticajnih mera u prelaznom periodu utvrđivao bi se dogovorno za taj petogodišnji planski period. Stoga bi kroz ovu prizmu bilo relevantno analizirati distribuirana sredstva iz „fonda za nerazvijene“.

Interes „nedovoljno razvijenih“ da očuvaju svoj status u sadašnjoj situaciji je razumljiv, pogotovo kad se uzme da je skoro svaki treći dinar privrednih investicija u 1983. godini u nerazvijenim područjima potekao iz „fonda za nerazvijene“. Tako je u SR Bosni i Hercegovini to učešće u sredstvima fonda bilo 15,3 u SR Crnoj Gori 19,6, u SR Makedoniji 33,6, a na Kosovu svih 100 poena. Sa stanovišta „nedovoljno razvijenih“ gubljenje tog statusa je nezamislivo, dok se sa strane „razvijenog severa“ na ovaj problem gleda drugačije. Do sada se od razvijenih republika izdvajalo 1,86% društvenog proizvoda, uvećano još za 0,79% dopunskih sredstava za društvene namene. Navodimo ključeve raspodele sredstava fonda za period 1966—1985. godina:

	1966—1970	1971—1975	1976—1980	1981—1985
SR BiH	30,7	32,4	30,5	27,3
SR Crna Gora	13,1	11,4	10,8	10,0
SR Makedonija	26,2	22,9	21,6	19,2
SAP Kosovo	30,0	33,3	37,1	43,5

Zaključak

Iz prethodno tretirane problematike evidentno je da će problem stimuliranja društveno-ekonomskog razvoja nedovoljno razvijenih područja u našoj zemlji morati da bude u centru pažnje na duži rok, mnogo duži nego što se sada pretpostavlja.

Određivanje granične vrednosti kao kriterijuma razvijenosti je bez sumnje vrlo složen posao, ali se upravo zbog toga pronalaženju granične vrednosti mora pristupiti sa velikom fleksibilnošću. Ovo posebno važi za aktuelne ponuđene predloge kriterija za utvrđivanje stepena razvijenosti nerazvijenih republika i Kosova koji su 1986. godine prezentirani Saveznoj skupštini.

Hteli ili ne, pri tome se moraju uzimati u obzir činjenice — stvarna reproduktivna moć pojedinih federalnih jedinica iz „kluba“ nedovoljno razvijenih, zatim neke neekonomске vrednosti koje se ne mogu izbeći kao što je: visok natalitet na Kosovu, infrastruktura, potrebe školstva, nauke, kulture itd. Ako bi se ovo važno pitanje olako i formalistički rešavalo kroz samo dva ponuđena

indikatora, to zaista ne bi nikako otkrilo suštinu problema. Velika zaduženost „nerazvijenih“ i način konvertovanja dobijenih deviznih kredita, doveo ih je bez krivice obzirom na nastale kursne razlike i inflaciju, u vrlo težak položaj. Iz tih razloga nefleksibilna primena ranije pomenuta dva indikatora kao načina iskazivanja stepena razvijenosti, bi za vrlo kratko vreme dovela celu zemlju u težak položaj, a dezintegrisanost Jugoslavije bi se samo povećala, a to nam nije i ne može biti ni želja ni cilj.

Drugo važno pitanje, pored navedenog problema, je svakako razjašnjavanje u samoj našoj svesti — da li se davanjem sredstava za stimuliranje razvoja „nedovoljno razvijenih“ zaista radi o nekom davanju nužne ekonomske pomoći. Problem razvoja „nedovoljno razvijenih“ se mora posmatrati — ne kao neka „žrtva — ekonomska pomoć“, već se mora uzimati kao najcelishodnije spajanje proizvodnih faktora, kao međuzavistan ekonomski i politički faktor, a ne kao „socijalna pomoć“ ili isključiva „solidarnost“ društvene zajednice, kao da se radi o nekoj elementarnoj nepogodi npr. zemljotresu.

Mora nam biti sasvim jasno, da neravnomernost razvoja kao neka stalna ili spontana tendencija, ukoliko bi bila tolerisana na duži rok, sasvim izvesno, postaje jedan od snažnih faktora opšte privredne stagnacije.

Treće značajno pitanje, koje takođe ima svoj uticaj na međunacionalne odnose je pitanje — da li „nedovoljno razvijeni“ mogu u neko dogledno vreme postići takav stepen razvijenosti, da bi se izbrisale sve razlike prema razvijenim republikama. Naravno, teorijski bi to bilo moguće kada bi ova zemlja raspolagala neograničenim sredstvima kao npr. „petro-zemlje“ sa Bliskog Istoka, ali u našoj realnoj situaciji sa vrlo ograničenim obimom akumulacije, to je i teorijski i praktično nemoguće. Pa bi i to trebalo da bude brisano iz svesti protagonista ekonomskog razvoja iz „nedovoljno razvijenih“ regiona. Inače, nekadašnji politički slogan: a) brz razvoj razvijenih republika; b) brži razvoj nedovoljno razvijenih republika; c) i najbrži razvoj Kosova, mogao bi i dalje uslovno da ostane, ali bez zanošenja idejom da će biti moguće izbrisati postojeće relativne razlike u dogledno vreme. Te razlike su sada još veće. To bi eventualno bilo moguće, ako bi se nadalje u našem društveno-ekonomskom razvoju pošlo smišljenijom politikom. Ako bi se ponudili programi razvoja i naučno-tehničke pomoći, čime bi se učinilo da se više ispoštuje faktor vreme kod investicionog ulaganja i aktiviranja izgrađenih proizvodnih kapaciteta, efektivna pomoć u planiranju razvoja (u našoj zemlji se tek sada diskutuje o širenju kompetencija fonda za razvoj nerazvijenih područja i politici kredita; takve i mnogo šire kompetencije je u Italiji imao fond za razvoj juga još pre trideset godina) izučenost tržišta, privredne strukture saobražene prirodnim resursima i resursima raspoloživo radno sposobnog stanovništva itd; samo tako, bi bilo moguće ostvariti željene ciljeve i rezultate, a ne samo ključ za raspodelu fonda, čime

se najčešće završavala svaka obaveza prema nedovoljno razvijenim regionima pa i uvid u način upotrebe dodeljenih finansijskih sredstava.

Možemo konstatovati da kasnije kritike, da postignuti rezultati nisu adekvatni, efektivnost investicija, produktivnost rada, zaposlenost itd. ničemu ne vode. Naša strategija i metode privrednog razvoja „nedovoljno razvijenih“ zahteva daleko ozbiljnije proučavanje i morala bi se menjati.

BIBLIOGRAFIJA

1. Stipe Šušar: „Nacionalno i nacionalističko“, Marksistički centar Split, Split, 1974. god.
2. Dušan Janjić: „Marksizam, revolucija, nacija“, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1980. god.
3. Komisija saveznih društvenih saveza za probleme ekonomske stabilizacije — knjiga 4, Beograd, 1983. god.
4. Branko Horvat: Jugoslovenska privreda 1953—1983. god., knjiga I, Izd. „Cankarjeva založba“, Ljubljana—Zagreb, 1984. god.
5. Branko Horvat: Jugoslovenska privreda 1965—1983. god. knjiga II, Izd. „Cankarjeva založba“, Ljubljana—Zagreb 1984. god.
6. Dr Božidar Jovanović: „Privredni razvoj Kosova i problem formiranja komunalnih centara“, izd. Zajednica naučnih ustanova Kosova, Priština, 1970. god.
7. Biblioteka Skupštine SFRJ: „Dugoročni društveni plan Jugoslavije za period od 1986—2000. god.“, Beograd, 1985. god.
8. Izvršno veće Skupštine SAP Kosova: „Osnova politike dugoročnog razvoja SAP Kosovo do 1985. god.“, Priština, april 1975, god.
9. Savezni zavod za statistiku: Statistički kalendar Jugoslavije 1979. god. Beograd, januar, 1979. god.
10. Statistički godišnjak Jugoslavije 1983. god.: Osnovni pokazatelji razvoja po socijalističkim republikama i pokrajinama.
11. Pokrajinski zavod za statistiku SAP Kosovo: Društveni proizvod i narodni dohodak SAP Kosova za 1982. god., Priština, 1984. god.
12. Dr Kosta Mihajlović: „Aktuelna pitanja nerazvijenih područja Jugoslavije“
13. Dr Kosta Mihajlović: „Regionalni razvoj socijalističkih zemalja“
14. Dr Ksente Bogoev: „Politika bržeg razvoja nerazvijenih republika i pokrajina“, Ekonomist br. 2—3/70.
15. Dr Veljko Cvjetičanin: „Marksizam i nacija“, Marksistički centar Split, Split, 1974. god.
16. Dušan Dragosavac: „Nacionalno i internacionalno“, Centar za kulturnu djelatnost SSO Zagreb, Zagreb 1978. god.
17. Nijaz Duraković: „Klasno i nacionalno u socijalističkom samoupravnom društvu“, Marksistički centar GK SK BiH Sarajevo, Sarajevo 1978. god.
18. Dr Dušan Ičević: „Nacija i samoupravljanje“, NIP „Pobjeda“, Titograd, 1976. god.
19. Edvard Kardelj: „Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja“, „Komunist“, Beograd, 1977. god.
20. V. I. Lenjin: „O nacionalnom i kolonijalnom pitanju“ „Naprijed“, Zagreb, 1958. god.
21. V. I. Lenjin: „O pravu nacije na samoopredeljenje“, „Kultura“, Beograd, 1960. god.
22. V. I. Lenjin: „Socijalna revolucija i pravo nacije na samoopredeljenje i rezultati diskusije o samoopredeljenju“, „Kultura“, Beograd, 1950. god.

Academician prof. dr Božidar JOVANOVIĆ

SOME ASPECTS OF REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT AND
DEVELOPMENT OF UNDEVELOPED REGIONS AND THEIR REFLECTIONS
ON CONTEMPORARY INTERNATIONAL RELATIONS IN OUR COUNTRY

(Summary)

In this summary we want to emphasize the most essential components from this domain of important problems which are very important for us, to note from our standpoint to positive and also to negative repercussions of former strategy, politics, methods and measures for development of integral territory of Yugoslavia and its insufficiently developed parts.

The question of social-economic development, of part and entirety, is very principled. That relation unavoidably forces us to think about it as starting point or result of all possible and necessary determinations in laying a foundation of politics and system of stimulus of those parts of our country which are relatively undeveloped and which can not keep step with entire social-economic development.

For previously underlined reason, we considered very important to present some our viewpoints about the following problems: some contemporary social-economic roots of nationalism, general and particular social-economic interest, relations among nations and development of insufficiently developed republics and autonomous region Kosovo, actualization of further stimulating the development of economic „insufficiently developed“ by social community, current state of relations on Yugoslav territory — between North and South, as well as necessary measures, strategy and future politics of our social-economic development.

In presented report there is an intention to point to facts that also at very high level of development compared to that Yugoslavia reached up to now or which will realize in 1990, there will be necessary to support faster development of undeveloped regions, certainly in modified forms.

The problems relating to uneven regional development were, to a great extend, present untill now in our economic theory and practice, but sometimes there were too much occupations in solving a number of concrete facts such as stating development criterion, but due to that a large number of essential questions remained without solution and sideways.

However, in spite of existence of Fund for Undeveloped and other considerable resources to help and stimulate development of undeveloped regions, differences in level of development relating to undeveloped regions increase.

Therefore, in order to prevent impossibility to keep steps in development of „insufficiently developed“ in relation to developed regions, we emphasized in our report that we need new approaches based on scientific and expert economic analyses and discovering the most suitable politics and stimulating measures for further economic development in which developed regions would not lose tempo of their economic progress. Faster development

---

of undeveloped regions and fast development of already developed regions, within a long period, will not be two competitive aims.

As per current state of things, after a number of former phases of social-economic development of our country, more clearly said — on that our „track and filed path“, „developed regions“, of course, in that race continue to surpass and distate tempo. Socialist Republic of Serbia for a rather long period of time loses breath and step; „undeveloped regions“ increase distance by lagging behind, and now they must find out more energy in tempo of that race — to run faster in order to keep the distance i.e. to stamp their feet.

